

3-תפלת שחרית OVERVIEW OF

Point 5

The מצוה of תפלה (שמונה עשרה) and the מצוה of קריאת שמע are separate and distinct מצוות. חז"ל did not initially plan that שמונה עשרה would immediately follow קריאת שמע וברכותיה.

In order to appreciate the development of the סידור, it is necessary to divide the development of the סידור into phases:

1. The משנה;
2. The גמרא;
3. The period of the גאונים, particularly גאון עמרם;
4. The ראשונים particularly the ויטרי and the אבודרהם;
5. The students of the אר"י.

The period of the משנה is of particular interest since it represents the סידור in its infancy. To appreciate the contribution that the Mishnaic period made to the development of the סידור requires that the משניות be studied alone without the benefit of the גמרא.

Here are the major משניות that deal with both the מצוה of תפלה (שמונה עשרה) and the מצוה of קריאת שמע:

משנה מסכת תמיד פרק ה משנה א-אמר להם הממונה ברכו ברכה אחת והן ברכו קראו עשרת הדברים שמע והיה אם שמוע ויאמר ברכו את העם שלש ברכות אמת ויציב ועבודה וברכות כהנים ובשבת מוסיפין ברכה אחת למשמר היוצא:

Translation: The superintendent said to them, pronounce one blessing, and they did so: they then recited the Ten Commandments, and the first, second and third sections of the Shema', and they blessed the people with three benedictions, namely, true and firm, and avodah, and the priestly benediction. On Sabbath they added a benediction to be said by the watch which was leaving.

Notes: This משנה describes the actions that the כהנים took early each morning at the time that the בית המקדש stood. The one blessing that was recited before saying the Ten Commandments and Shema was אהבה רבה. אהבה רבה was recited because it serves as a ברכת התורה. Since the recital of both the Ten Commandments and Shema were deemed to be לימוד תורה, a ברכת התורה needed to be said before reciting them. No mention of תפלה is made in this משנה since it was not necessary to recite a תפלה such as שמונה עשרה during a period in which the קרבנות were still being sacrificed.

משנה מסכת ברכות פרק א משנה ב-מאימתי קורין את שמע בשחרית משיכיר בין תכלת

ללבן. רבי אליעזר אומר בין תכלת לכרתי. ונמורה עד הנץ החמה; רבי יהושע אומר עד שלש שעות שכן דרך בני מלכים לעמוד בשלש שעות. הקורא מכאן ואילך לא הפסיד כאדם הקורא בתורה:

Translation: From what time may one recite the Shema in the morning? From the time that one can distinguish between blue and white. Rabbi Eliezer says: between blue and green. And he has time to finish until sunrise. Rabbi Joshua says: until the third hour of the day, for such is the custom of kings, to rise at the third hour. If one recites the Shema' later he loses nothing, being like one who reads in the Torah.

Notes: This משנה is significant because it sets the earliest time to recite קריאת שמע to be approximately one hour before sunrise. Sunrise represents the time that the גמרא set as the earliest time to recite שמונה עשרה. The difference in the earliest times to recite קריאת שמע and שמונה עשרה demonstrate that חז"ל did not initially plan that the recital of שמונה עשרה follow immediately after the recital of קריאת שמע. Otherwise both would share the same starting time. One of the mysteries concerning the development of the סידור is the failure of any משנה to provide for the earliest time to recite שמונה עשרה.

The other significant statement contained in this משנה is the statement that if one recites the Shema later than the third hour, "he loses nothing, being like one who reads in the Torah." This statement confirms that the recital of קריאת שמע fulfills two מצוות; i.e., the מצוה of קריאת שמע and the מצוה of לימוד תורה.

משנה מסכת ברכות פרק א משנה ד- בשחר מברך שתים לפניו ואחת לאחריה; ובערב שתי לפניו ושתי לאחריה, אחת ארוכה ואחת קצרה. מקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר, לקצר אינו רשאי להאריך; לחתום אינו רשאי שלא לחתום; ושלא לחתום אינו רשאי לחתום:

Translation: In the morning two blessings are to be said before קריאת שמע and one after it. In the evening two are said before it and two after it, one long and one short. Where the sages laid down that a long one should be said, it is not permitted to say a short one. Where they ordained a short one, a long one is not permitted. A prayer which they ordered to be concluded with a benediction must not be left without such a conclusion; one which they ordered to be left without such a conclusion must not be so concluded.

Notes: Although we recite ברכות before and after reciting קריאת שמע, the ברכות are not an essential part of the מצוה of קריאת שמע. A ברכת התורה must be recited before קריאת שמע but the ones that we recite during ברכות השחר are sufficient. That is why a congregation that realizes that the time limit for reciting קריאת שמע is approaching can pause and recite קריאת שמע and fulfill the מצוה without reciting ברכות קריאת שמע. The absence of any mention of שמונה עשרה within this משנה confirms that at the time of the משנה, the concept of נאולה לתפלה was not prevalent. That conclusion can be drawn because the משנה provides for the recital of the ברכה of גאל ישראל but does not relate it to שמונה עשרה.

משנה מסכת ברכות פרק ב משנה א- היה קורא בתורה והגיע זמן המקרא אם כיון לבו יצא ואם לאו לא יצא. בפרקים שואל מפני הכבוד ומשיב ובאמצע שואל מפני היראה ומשיב דברי ר' מאיר. ר' יהודה אומר באמצע שואל מפני היראה ומשיב מפני הכבוד; בפרקים

להבין את התפלה

שואל מפני הכבוד ומשיב שלום לכל אדם:

Translation: If one was reading the section of the shema in the Torah when the time for its recital arrived, if he had the intention he has performed his obligation. In the breaks one may give greeting out of respect and return greeting; in the middle of a section one may give greeting out of fear and return it. So Rabbi Meir. Rabbi Judah says: in the middle one may give greeting out of fear and return it out of respect, in the breaks one may give greeting out of respect and return greeting to anyone.

Notes: This משנה confirms that the מצוה of קריאת שמע consists of two components; the מצוה of לימוד תורה and the מצוה of קריאת שמע.

משנה מסכת ברכות פרק ב משנה ב-אלו הן בין הפרקים בין ברכה ראשונה לשניה בין שניה לשמע ובין שמע לזהיה אם שמוע בין והיה אם שמוע לויאמר בין ויאמר לאמת ויציב. רבי יהודה אומר בין ויאמר לאמת ויציב לא יפסיק. א"ר יהושע בן קרחה למה קדמה שמע לזהיה אם שמוע אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים תחלה ואחר כך יקבל עליו עול מצות והיה אם שמוע לויאמר שזהיה אם שמוע נוהג ביום ובלילה ויאמר אינו נוהג אלא ביום:

Translation: The breaks are as follows: between the first blessing and the second, between the second and 'hear', between 'hear' and 'and it shall come to pass', between 'and it shall come to pass' and 'and the Lord said' and between 'and the Lord said' and 'true and firm'. Rabbi Judah says: between 'and the Lord said' and 'true and firm' one should not interrupt. Rabbi Joshua ben Korhah said: why was the section of 'hear' placed before that of 'and it shall come to pass'? So that one should first accept upon himself the yoke of the kingdom of heaven and then take upon himself the yoke of the commandments. Why does the section of 'and it shall come to pass' come before that of 'and the Lord said'? Because the section 'and it shall come to pass' is applicable both to the day and to the night, whereas the section 'and the lord said' is applicable only to the day.

משנה מסכת ברכות פרק ב משנה ג-הקורא את שמע ולא השמיע לאזנו יצא. רבי יוסי אומר לא יצא. קרא ולא דקדק באותיותיה, רבי יוסי אומר יצא, ר' יהודה אומר לא יצא. הקורא למפרע לא יצא, קרא וטעה יחזור למקום שטעה:

Translation: If one recites the Shema' without hearing what he says, he has performed his obligation. Rabbi Jose says: he has not performed his obligation. If he recites it without pronouncing the letters correctly, Rabbi Jose says that he has performed his obligation, Rabbi Judah says that he has not performed his obligation. If he recites it backward, he has not performed his obligation. If he recites it and makes a mistake he goes back to the place where he made the mistake.

Notes: The משנה provides these rules concerning the recital of קריאת שמע. No similar rules can be found in the משנה concerning the recital of עשרה.

משנה מסכת ברכות פרק ב משנה ד-האומנין קורין בראש האילן או בראש הנדבך מה שאינן רשאים לעשות כן בתפלה:

Translation: Workmen may recite the Shema' on the top of a tree or the top of a scaffolding, a thing they are not allowed to do in the case of the Tefillah.

Notes: This משנה clearly provides that different rules apply to the recital of קריאת שמע and the recital of עשרה. A simple question can be asked based on the differences in this rule: if חז"ל expected שמונה עשרה to follow immediately after קריאת שמע, why did חז"ל not require the workers to come down from the trees for the recital of קריאת שמע as well. This משנה clearly supports the thesis that initially, it was expected that there would be a break between reciting קריאת שמע and reciting שמונה עשרה.

עשרה based on the difference in the starting time for each.

משנה מסכת ברכות פרק ב משנה ה-התן פטור מקריאת שמע בלילה הראשון עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה. מעשה ברבן גמליאל שקרא בלילה הראשון שנשא אמרו לו תלמידיו לא למדתנו רבינו שחתן פטור מקריאת שמע בלילה הראשון אמר להם איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים אפילו שעה אחת:

Translation: A bridegroom is exempt from the recital of the Shema' from the first night until the end of the Sabbath, if he has not consummated the marriage. It happened with Rabban Gamaliel that when he married, he recited the Shema on the first night: so his disciples said to him: our master, you have taught us that a bridegroom is exempt from the recital of the Shema'. He replied to them: I will not listen to you to remove from myself the kingship of heaven even for a moment.

Notes: The משנה provides that a התן is exempt from the recital of the Shema until he consummates his marriage. No similar provision is made concerning reciting עשרה שמונה.

משנה מסכת ברכות פרק ג משנה א-מי שמתו מוטל לפניו פטור מקריאת שמע מן התפלה ומן התפילין נושאי המטה וחלופיהן וחלופי חלופיהן את שלפני המטה ואת שלאחר המטה את שלמטה צורך בהן פטורין ואת שאין למטה צורך בהן חייבין אלו ואלו פטורים מן התפלה:

Translation: One whose dead relative lies before him is exempt from the recital of the Shema' and from the Tefillah and from Tefillin and from all the precepts laid down in the Torah. With regard to the bearers of the bier and those who relieve them and those who relieve them again, whether in front of the bier or behind the bier, those in front of the bier, if they are still required, are exempt; but those behind the bier even if still required, are not exempt. Both, however, are exempt from saying the Tefillah. When they have buried the dead and returned from the grave, if they have time to begin and finish the shema' before forming a row, they should begin, but if not they should not begin. As for those who stand in the row, those on the inside are exempt, but those on the outside are not exempt.

משנה מסכת ברכות פרק ג משנה ג-נשים ועבדים וקטנים פטורין מקריאת שמע ומן התפילין וחייבין בתפלה ובמוזזה ובברכת המזון:

Translation: Women, slaves and minors are exempt from reciting the Shema' and putting on Tefillin, but are subject to the obligations of Tefillah, Mezuzah, and grace after meals.

Notes: We again find a difference between the מצוה of קריאת שמע and the מצוה of עשרה שמונה.

משנה מסכת ברכות פרק ד משנה א-תפלת השחר עד הצות. רבי יהודה אומר עד ארבע שעות. תפלת המנחה עד הערב. רבי יהודה אומר עד פלג המנחה. תפלת הערב אין לה קבע. ושל מוספין כל היום. רבי יהודה אומר עד שבע שעות:

Translation: The morning Tefillah can be said until midday; Rabbi Judah says till the fourth hour. The afternoon prayer can be said till evening; Rabbi Judah says, until the middle of the afternoon. The evening prayer has no fixed limit. The time for the additional prayers (Mussaf) is the whole of the day; Rabbi Judah says, till the seventh hour.

Notes: This משנה provides that שמונה עשרה can be recited one hour later than the latest time to recite קריאת שמע. We learn from this משנה that there are two hours of each morning in which either the מצוה of קריאת שמע cannot be fulfilled or the מצוה of תפלה cannot be fulfilled.

משנה מסכת ברכות פרק ד משנה ג-רבן גמליאל אומר בכל יום מתפלל אדם שמונה עשרה

להבין את התפלה

רבי יהושע אומר מעין שמונה עשרה ר' עקיבא אומר אם שגורה תפלתו בפיו יתפלל שמונה עשרה ואם לאו מעין י"ח:

Translation: Rabban Gamaliel says: every day a man should say the eighteen benedictions. Rabbi Joshua says: an abbreviated eighteen. Rabbi Akiba says: if he knows it fluently he says the original eighteen, and if not an abbreviated eighteen.

משנה מסכת ברכות פרק ד משנה ה-היה רוכב על החמור, ירד. ואם אינו יכול לירד, יחזיר את פניו; ואם אינו יכול להחזיר את פניו, יכוין את לבו כנגד בית קדש הקדשים:

Translation: If he is riding on a donkey he dismounts and prays. If he is unable to dismount he should turn his face towards Jerusalem; and if he cannot turn his face he should concentrate his thoughts on the Holy of Holies.

Notes: This משנה is only concerned with the recital of עשרה שמע. קריאת שמע is recited in a sitting position. This is another important difference between the two prayers.

משנה מסכת ברכות פרק ד משנה ו-היה יושב בספינה או בקרון או באסדא יכוין את לבו כנגד בית קדש הקדשים:

Translation: If he is travelling in a ship or on a raft, he should concentrate his thoughts on the Holy of Holies.

משנה מסכת ברכות פרק ה משנה א-אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד. ראש חסידים הראשונים היו שוהים שעה אחת ומתפללים כדי שיכונו את לבם למקום אפילו המלך שואל בשלומו לא ישיבנו ואפילו נחש כרוך על עקבו לא יפסיק:

Translation: One should not stand up to say Tefillah save in a reverent frame of mind. The pious men of old used to wait an hour before praying in order that they might concentrate their thoughts upon their father in heaven. Even if a king greets him while praying he should not answer him: even if a snake is wound round his heel he should not break off.

Notes: This משנה relates how the חסידים הראשונים waited an hour before reciting עשרה שמע.

Query: is this not the hour difference in the starting times between קריאת שמע and עשרה שמע? Does this משנה not describe those who recited קריאת שמע at its earliest time and then waited for sunrise to recite עשרה שמע? Perhaps none of the משניות provided for the earliest time to recite עשרה שמע because at that time חז"ל followed a formula; i.e. עשרה שמע is recited one hour after reciting קריאת שמע.

משנה מסכת ברכות פרק ה משנה ה-המתפלל וטעה סימן רע לו, ואם שלח עבדו הוא סימן רע לשולחיו מפני ששלוחו של אדם כמותו. אמרו עליו על רבי חנינא בן דוסא כשהיה מתפלל על החולים ואומר זה חי וזה מת אמרו לו מנין אתה יודע אמר להם אם שגורה תפילתי בפני יודע אני שהוא מקובל ואם לאו יודע אני שהוא מטורף:

Translation: If one makes a mistake in his Tefillah it is a bad sign for him, and if he is a reader of the congregation it is a bad sign for those who have commissioned him, because a man's agent is equivalent to himself. It was related of Rabbi Hanina ben Dosa that he used to pray for the sick and say, this one will die, this one will live. They said to him: how do you know? he replied: if my prayer comes out fluently, I know that he is accepted, but if not, then I know that he is rejected.

Notes: This משנה relates one more difference between the מצוה of שמע and the מצוה of תפלה. We learned in an earlier משנה that if one erred in reciting the words of קריאת שמע, he did not fulfill the

מצוה. It would appear therefore that the person is required to then repeat קריאת שמע. In this משנה it is provided that if one erred in reciting the words of עשרה, it is a סימן רע but he is not required to repeat עשרה.

SUMMARY: It can be concluded that our practice of reciting שמע וברכותיה just before reciting עשרה was an innovation that was instituted at the time of the גמרא. The גמרא must have had a compelling reason to do so because in doing so, the גמרא changed the recommended earliest time for קריאת שמע to just before sunrise in order that סמיכת גאולה לתפלה could be fulfilled at sunrise.

This discussion has an important practical application, particularly for synagogues that begin services on שבת and יום טוב at 8:45 or 9:00 A.M. There are occasions during the year when those congregations will not reach קריאת שמע before the deadline to recite קריאת שמע. Rather than pause to recite קריאת שמע before דימורה, it may be preferable to recommend that the congregants recite ברכות התורה and קריאת שמע at home before coming to synagogue¹. This would also be helpful to those who come late to synagogue on those occasions and miss hearing the announcement and fail to join the congregation in reciting קריאת שמע before דימורה.

1. This practice was taught to me by my father, יוסף הכהן כ"ץ ז"ל, אליהו בן יוסף הכהן כ"ץ ז"ל, who insisted that I follow it every שבת ויום טוב.

SUPPLEMENT

חג סוכות Of Unique Issues

1. Reciting *שהחיינו* On *סוכות*;
2. Tracing The Origin Of The Two Customs As To When To Recite *הושענות*.

חג סוכות On שהחיינו Reciting

We are fortunate to be living in the year 2008 when finding a *לולב*, an *אתרוג* and the *ארבע מינים* to purchase is relatively easy. So is building a *סוכה*. Those of us who had parents who survived the Holocaust and related to us how life was before World War II spoke of different circumstances, particularly if they lived in shtetls. In those cases, the concern before *סוכות* was not whether everyone in the town would have a set of the *ארבע מינים* but whether the whole town would have at least one set of the *ארבע מינים*. That such a concern was not unusual can be seen from the following question posed by the *מחזור ויטרי* who lived in the 1200's: what if the town had no set of *ארבע מינים*, do those who come to synagogue still perform *הקפות* on *סוכות*:

מחזור ויטרי סימן שפב—ועל היקף של כל ימות החג נשאל רבינו נ"ע: וכך השיב: על שכתב על היקף של כל ימות החג. שיש חולקין ואומרים שאם אין לולב אין היקף. ויש אומרים יש היקף אע"פ שאין לולב מצוי. אני כבר נשאלתי על זאת כמה שנים. והשיבותי כדברי האומרים יש היקף. ושגיתי בה. שדמיתי דכי איתותב רב יוסף ממתניתין דחיבוט ערבה אכולא מילתא איתותב. בין בהא דאמר ערבה לאו בנטילה. בין במאי דאמ' היקף אחת. ושבע של שביעי בלולב. ואמרתי אחרי שהושב רב יוסף. ושמע' דבערבה היה אותו היקף אלמא לא הוזכר לולב לעינין היקף. אלא ערבה דאמור רבנן דלא עבדי' ליה האידינא שבעה זכר למקדש. לפיכך דימיתי שהיקף שאנו מקיפין בכל יום לא חובה הוטל עלינו. לא בענן בעינן זכר למקדש. לערבה ז'. אלא מנהגא בעלמא. ולולב לא מחייבו ולא פוטרן שהרי אין זכר למקדש לולב בהיקף: אבל עתה יישר כוחו של אחי שלמדתי מפלפולו. ויש לומ' שלא לחנם הנהיגו הראשונים בלולב היקף. קסברי דמחזורתא היא. כי אתותב רב יוסף מהא מתנית' אהא דאמ' ערבה בזקיפה ולא בנטילה אתותב. ושמע' מינה דבנטילה. אבל מילתא אחריתי דאמ' היקף דמתני' בלולב. וכן אמ' ר' אלעזר בדוכתיה קיימי. וההיקף בלולב היה. וכיון שהוטל עלינו חובה לעשות לולב זכר למקדש שבעה. הנהיגו להקיף בו כל ז' זכר למקדש. ואם אין לולב אין היקף: וכן נראין הדברים וחזורני בי מבראשונה.

Translation: Concerning the practice of walking around the Bimah on the days of Succos, the following question was asked of our Rabbi concerning what he wrote about walking around the Bimah on the days

of Succos that some disagree and say that if the synagogue does not have a Lulav and Esrog, there is no walking around the Bimah. Others say that there is walking around the Bimah even if there is no Lulav and Esrog in the synagogue. Our Rabbi said: I was asked this question awhile ago and I sided with those who said that there is still walking around the Bimah even if a lulav and esrog are not available. But I have to admit that my position was incorrect. I misinterpreted a Gemara. When the Gemara said that a question was asked of Rav Yossef's position and he could not explain the question away, I thought that meant that Rav Yossef's position both concerning the fact that the Mitzvah of Arava in the Beis Hamikdash was not in taking it but in attaching it to the altar and his position that the walking around all seven days was with a Lulav and once was with an Arava on Hoshanah Rabbah were both refuted. That would mean that the walking around was done only once and with an Arava. From that I concluded that none of the walking around in the Beis Hamikdash was done with a lulav and esrog. And so the walking around that we do was not in commemoration of a practice that took place in the Beis Hamikdash and was not an obligation but only a custom. As such, one would not need to be holding a lulav and esrog to walk around since the walking around was not in commemoration of what took place in the Beis Hamikdash. But now I have to give a Yasher Koach to my brother who taught me through his analysis. It was not for no reason that our ancestors started the practice of walking around with a lulav and esrog. They understood the Gemara to mean that part of Rav Yossef's position was refuted; that part in which he held that the Arava was attached to the altar and was not carried around. The other part of his position was not refuted; namely that the walking around took place while holding the lulav and esrog. That position was in line with what Rav Eliezer said earlier that the walking around was done with the lulav and esrog. And once the taking of the lulav and esrog was meant to commemorate what occurred in the Beis Hamikdash, we have to conclude that one can walk around only if there is a lulav and esrog available to hold. That sounds correct to me and I withdraw my previous opinion.

Of all the מצוות that are related to the חגים the מצוות of סוכה and the ארבע מינים undoubtedly posed the greatest challenge throughout Jewish history. When we recite בומן הזה during קידוש and upon taking the ארבע מינים in our hands, the words: הזה should have a special meaning to us: only by dumb luck are we fortunate to live at a time and in a location where the מצוות of חג סוכות are easy to fulfill.

Tracing The Origin Of The Two Customs As To When To Recite הושענות.

Two customs are followed as concerns when to recite הושענות. According to נוסח אשכנז, הושענות should be recited after מוסף שמונה עשרה. According to נוסח ספרד, הושענות should be recited after הלל. It is not too difficult to make an argument for each position. מוסף שמונה עשרה recites the הושענות after מוסף שמונה עשרה because it is in שמונה עשרה that we relate the special קרבנות that were brought in the המקדש on סוכות. We remember the הקפות זכר למקדש, so too we make זכר למקדש. In נוסח ספרד, they are more concerned about the ארבע מינים being תשמושי קדושה. Once you have the ארבע מינים in your hands, it is somewhat disrespectful to put them away without completing all of the activities that require the ארבע מינים. For that reason it is appropriate to recite the הושענות after הלל.

להבין את התפלה

It is worth noting that the two customs did not originate recently. The custom followed by נוסח אשכנז is found in סדר רב עמרם גאון. The custom followed by נוסח ספרד is found in the סידור of רב סעדיה גאון:

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) סדר חג הסוכות-והושענא במקומות הללו נוהגים לומר כל שבעת הימים. לאחר שמסיים שליח צבור תפלת המוספין אומר הושענא אלפ"א בית"א או שנים. וביום השביעי אומר הרבה.

סידור רב סעדיה גאון-וכשגמר את ההלל צריך לומר אחריו יהללוך. ואם הוא יחיד יאמר הושענא הושיענו ה' א-להינו ורחם עלינו ברחמיך הרבים למען שמך הגדול הגבור והנורא שיתגדל ויתקדש בעולם כולו כד שנא והתגדלתי והתקדשתי ונודעת לי לעיני גוים רבים וידעו כי אני ה', הושיעה את עמך וברך את נחלתך ורעם ונשאם עד העולם. ואם היו ציבור יפתח להם החזן הושענא והם אומרים הושענא ואומר לפניהם את הדברים שהזכרתי דבר דבר לבדו והם עונים הושענא, וכן אם אמר לפניהם דברים שחזרו על דרך אלף-בית.

The אנציקלופדיה תלמודית quotes a practice found in the Geniza material to recite הושענא twice, once according to each of the above customs:

אנציקלופדיה תלמודית כרך ת, [הושענא] טור תקלז-ההושענא שאנו אומרים היום, הוא כדרך שהיו אומרים אנא ה' הושיעה נא במקדש. יש מהגאונים שכתבו שלאחר שמפטירים -שקורים בתורה - אומרים תהלה לדוד ועומד שליח צבור ולולבו בידו והצבור סביבות התיבה ואומר הושיעה נא והם אומרים הושיעה נא ואחר כך אומר אני והוא הושיעה נא ועונים כן, ומחזירים ספר תורה למקומו ואחר תפלת מוסף מקיפים, ואומרים שוב הושענא והושיעה נא וכן הושענא והצליחה נא ודברי שבת מענינו של כל יום ויום, והם עונים תבנה ציון ברנה והעלנו לתוכה בשמחה, שהיו אומרים שתי פעמים הושענא, מיד אחר ההלל אומרים במטבע קצר ולאחר תפלת המוספים אומרים הושענא באריכות עם פיוטים לפי אלפ"א בית"א². ויש סוברים שאומרים הושענא לאחר מוסף, אלא שיש סוברים שאומרים קדיש אחר חזרת הש"ץ ואחר כך אומרים הושענא, ויש שאין אומרים קדיש קודם הושענא. ויש נוהגים לומר הושענא אחר ההלל, קודם קריאת התורה.

2. The אנציקלופדיה תלמודית cites this custom as found on page 255 of volume 2 of Ginzei Schechter.